

Sobre el fragment dels *Catasterismes* d'Eratòstenes del manuscrit *Parisinus Graecus* 1310: el nom dels planetes Saturn i Júpiter*

Jordi Pàmias i Massana

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 19/12/1997

Resum

El ms. *Parisinus Graecus* 1310 inclou un breu fragment de l'*Epítom* dels *Catasterismes*, obra atribuïda a Eratòstenes. A banda d'alguna variant respecte del *textus receptus*, presenta un capítol (43) del tot reelaborat, en què l'excepcional irregularitat de l'*Epítom* dels *Catasterismes*, pel que fa a les correspondències divines dels dos primers planetes de la nòmina de cinc, ha estat corregida per tal d'adequar els noms dels planetes Φαίτων i Φαέθων a Saturn i a Júpiter respectivament.

Paraules clau: crítica textual, història de l'astrologia.

Abstract

The manuscript *Parisinus Graecus* 1310 contains a brief fragment of the *Epitome* of the *Katasterismoi*, attributed to Eratosthenes. Except some variants from the *textus receptus*, it presents a completely reelaborated chapter (43); in this chapter, the exceptional irregularity of the *Epitome*, relative to the divine correspondences of the first two planets included in the list of five, has been corrected to adapt the epithets of the planets Φαίτων and Φαέθων to Saturn and Jupiter.

Key words: textual criticism, history of the astrology.

El manuscrit miscel·lani *Parisinus Graecus* 1310, conservat a la Bibliothèqure Nationale de Paris, conté (foli 37 i 37v) un breu fragment dels darrers capítols de l'*Epítom* dels *Catasterismes* d'Eratòstenes. En concret, una part del capítol 40 (*incipit*: καθάπερ Ἀντισθένης), i els capítols 41 a 44 (fins a Γαλαξίαν κύκλον), és a dir, els capítols dedicats a les constel·lacions del Centaure, de la Hidra i de Proció,

* Aquest article ha estat realitzat gràcies a la beca del Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya FI/96-2.624 per al treball de recerca «Pseudo-Eratòstenes, *Catasterismes*: estudi de la tradició textual, edició, comentari i traducció». Aquest treball està integrat en el projecte d'investigació «Els mitògrafs grecs. Estudi de la tradició textual i edició» (DGICYT PB93-0890), dirigit per Francesc Josep Cuartero Iborra. Vull agrair molt sincerament al professor Francesc Cuartero la confiança que ha dipositat en mi perquè aquest article pogués ser dut a terme.

als planetes i a la Via Làctia¹. A pesar que Jean Martin dóna notícia d'aquest fragment com a primícia per «aux futurs éditeurs des *Catasterismes*»², el primer filòleg que en tingué coneixement fou Ernst Maass. Aquest anotà totes les variants que presenta, però no en va fer ús per esmenar críticament el text de l'*Epítom*³.

Les 65 línies escasses d'aquest fragment ens forneixen algunes lectures interessants. Considerem, per exemple, aquesta *lectio difficilior*:

μνημόνευμα δὲ γε τῆς εἰς θεοῦς ἀμαρτίας σαφὲς (fol. 37, 27)

que ha de prevaler, al nostre entendre, contra les lectures vacil·lants que donen els manuscrits de l'*Epítom*, o que han proposat els editors de l'obra:

μνημόνευμα δώσε L

μνημόνευμα δώσαζ O

μνημόνευμα δὲ δώσων Robert (190, 2), Olivieri (48, 13)

D'altra banda, ens permet de corregir amb certes garanties una conjectura —que omple una llacuna— proposada per Heyne i acceptada per Robert i per Olivieri:

ἐν τοῖς ἄστροις ἔθιγεν εἶναι τὸν τε Κόρακα, τὸν Κρατῆρα, καὶ τὸν Ὑδρον (fol. 37, 28)

ἐν τοῖς ἄστροις ἔθιγεν εἶναι τὸν τε Ὑδρον καὶ <τὸν Κρατῆρα καὶ τὸν Κόρακα>
Robert (190, 4) Olivieri (48, 15)

A banda d'aquestes —i d'alguna altra— anotacions crítiques, que sens dubte caldrà tenir en compte en una futura edició crítica dels *Catasterismes*, el que ara ens interessa de destacar és la llista dels cinc planetes (cap. 43), per tal com presenta considerables diferències respecte de la que ens ofereix la tradició manuscrita, força homogènia, de l'*Epítom*. Presentem tots dos textos acarats:

1. *Pseudo-Eratosthenis Catasterismi*, ed. Olivieri, Leipzig, 1897, p. 45-19-52, 10. Tal com proposà Carl ROBERT (*Eratosthenis Catasterismorum Reliquiae*, Berlin, 1878, *Prolegomena*, p. 1-35), reservem el nom d'*Epítom* per designar el text —transmès pels manuscrits *Laurentianus Med.* 37 (L) *Matritensis* 67 (M), *Oxonienis Barocc.* 119 (O), *Vindobonensis* 142 (V) i, parcialment, pel *Vindobonensis* 341 *Nessel.* (S)— que reordena i condensa un escrit més extens (els *Catasterismes*), el qual al seu torn fóra una versió reduïda d'una obra eratóstènica intitolada, sempre segons Robert, *Κατάλογοι*. D'una tradició diversa —que transmet més completes, per bé que sovint sense índexs d'estrelles, 25 de les 44 faules astrals— són els manuscrits *Vaticanus gr.* 1087 (T), *Venetus Marc.* 444 (R) i *Vaticanus gr.* 199 (W), editats per Albert REHM (*Eratosthenis Catasterismorum Fragmenta Vaticana*, Ansbach, 1899).
2. J. MARTIN, *Histoire du texte des Phénomènes d'Aratos*, Paris, 1956, p. 52, nota 1. L'obra de J. Martin és fruit de l'esforç d'inventariar els diferents testimonis manuscrits que han transmès els *Fenòmens*, i/o els textos de caràcter exegetíc que engendrà un poema, com el d'Arat, d'una innegable, i volguda, dificultat. Aquest estudi, a més a més, ens és d'especial interès perquè Martin és el darrer estudiós que ha escomès, amb certa profunditat, la problemàtica obra dels *Catasterismes* (vegeu p. 35-126).
3. E. MAASS, *Commentariorum in Aratum Reliquiae*, Berlin, 1898, p. 265 (app. crit.).

Parisinus Graecus 1310. Fol. 37 v.
(lin. 9-26)

Epítome (ed. Olivieri, 1897)

Περὶ τῶν πλανήτων

43. [Πλανῆται.]

Περὶ τῶν πέντε ἀστέρων τῶν καλουμένων πλανήτων, διὰ τὸ κίνησιν ἔχειν ἰδίαν αὐτοὺς λεκτέον·

Περὶ τῶν πέντε ἀστέρων τῶν καλουμένων πλανητῶν διὰ τὸ κίνησιν ἔχειν ἰδίαν αὐτοὺς.

- 5 λέγεται δὲ, θεῶν εἶναι πέντε. ὁ πρῶτος μὲν ἐστὶ Κρόνου, Φαίωνα καλούμενος, μέγας. ὁ δευτέρος Διὸς· ἐκλήθη δὲ Φαέθων, οὐ μέγας.
τὸ χρῶμα δὲ ὁμοῖος τῷ ἐν τῷ Ἄετῳ.
10 ὁ τέταρτος Ἄφροδίτης· καλεῖται δὲ Φωσφόρος, ἔστι δὲ λευκὸς τὸ χρῶμα· πάντων δὲ τούτων τῶν ἀστρῶν μέγιστός ἐστιν· ὃν καὶ Ἐωσφόρον καλοῦσιν. ὁ δὲ πέμπτος Ἑρμῆς, Στίλβων καλούμενος,
15 λαμπρὸς καὶ μικρὸς. τῷ Ἑρμῆ δὲ ἐδόθη διὰ τὸ πρῶτον αὐτὸν τὸν διάκοσμον ὀρῖσαι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν ἀστρῶν τὰς τάξεις καὶ τὰς ὥρας μετῆσαι, καὶ ἐπισημασιῶν καιροῦς δεῖξαι. Στίλβων δὲ καλεῖται διὰ τὸ φαντασίαν τοιαύτην αὐτὸν ποιεῖν.

Λέγονται [δὲ] θεῶν εἶναι πέντε. πρῶτον μὲν Διός, Φαίνοντα, μέγαν. ὁ δευτέρος ἐκλήθη μὲν Φαέθων οὐ μέγας· οὗτος ὀνομάσθη ἀπὸ τοῦ Ἥλιου. ὁ δὲ τρίτος Ἄρεως. Πυροειδῆς δὲ καλεῖται, οὐ μέγας, τὸ χρῶμα ὁμοῖος τῷ ἐν τῷ Ἄετῳ. ὁ δὲ τέταρτος Φωσφόρος, Ἄφροδίτης, λευκὸς τῷ χρῶματι. πάντων δὲ μέγιστός ἐστι τούτων τῶν ἀστρῶν. ὃν καὶ Ἐσπερον [Ἐωσφόρον codd.] καὶ Φωσφόρον καλοῦσιν. πέμπτος δὲ Ἑρμοῦ, Στίλβων, λαμπρὸς καὶ μικρὸς· τῷ δὲ Ἑρμῆ ἐδόθη διὰ τὸ πρῶτον αὐτὸν τὸν διάκοσμον ὀρῖσαι τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀστρῶν τὰς τάξεις καὶ τὰς ὥρας μετῆσαι καὶ ἐπισημασιῶν καιροῦς δεῖξαι. Στίλβων δὲ καλεῖται διὰ τὸ φαντασίαν τοιαύτην αὐτὸν ποιεῖν.

Fora de les darreres línies (a partir de τῷ δὲ Ἑρμῆ, lin. 15), en què la coincidència, mot a mot, és absoluta entre totes dues tradicions⁴, les diferències en l'ordenació del material que presenta la resta del capítol ens duu a considerar que aquestes línies, en una de les dues tradicions, han estat reescrites de cap i de nou. Ara bé, no hi ha només una organització diversa del material. El desacord més sensible entre totes dues versions rau en el nom i en l'atribució divina dels dos primers planetes de la nòmina dels cinc que conegué l'antiguitat: Saturn i Júpiter⁵. Segons que indica el còdex *Parisinus Graecus* 1310, el primer planeta és Fenont, i és adscrit a Cronos; el segon és Faetont, i és adscrit a Zeus. Per a l'*Epítom*, en canvi, el primer és també Fenont, però correspon no a Cronos sinó a Zeus; el segon és Faetont i «el nom li és donat pel sol» (ὀνομάσθη ἀπὸ τοῦ Ἥλιου).

L'astronomia grega, en una etapa primitiva, no pren cura dels planetes. Per al mariner i per al pagès són útils, és clar, les estrelles «fixes», que ofereixen valuoses indicacions per a la navegació i per als treballs agrícoles. Els planetes, en canvi, en un moment precientífic, desperten l'interès tan sols de les persones sensibles a la superstició astrològica, de la qual sembla estar exempt l'home grec d'època clàs-

4. D'altra banda, el *Parisinus* omet el tercer planeta (Mart). No és difícil, però, d'explicar-nos què ha passat: el copista ha comès un error de lectura, típicament com a *omissio ex homoioteleuto*, i ha saltat de οὐ μέγας de la línia 7 a οὐ μέγας de la línia 10.

5. Els tres restants han estat descoberts el 1781 (Urà), 1846 (Neptú) i 1930 (Plutó).

sica. Sabem per Xenofont (*Mem.* IV 7, 5) que Sòcrates allunyava els seus deixebles de les recerques científiques sobre planetes i cometes, els seus cursos i distàncies, perquè les considerava inútils per a la conducta de la vida. És Aristòtil qui descriu els astres com a éssers amb intel·ligència sobrenatural, i els atribueix influència pràctica sobre la vida de la terra. Més tard, els estoics, que creuen en el destí i prediquen la doctrina de la simpatia còsmica, també es deixaran seduir, en general, per l'astrologia⁶.

Per trobar el testimoni més antic de l'adscripció d'un déu a un planeta ens hem de remuntar al segle IV aC. Al *Timeu* platònic (38 d 2), parlant de Mercuri, el filòsof de Locres diu: ἑωσφόρον δὲ καὶ τὸν ἱερὸν Ἑρμοῦ λεγόμενον⁷. El mateix Plató (*Epinomis* 987 b-c) ens mostra la primera llista completa de les correspondències dels planetes amb els déus: aquest ús lingüístic (el nom del déu en genitiu, el nominatiu essent una solució posterior) era una de les maneres, a Grècia, de designar els planetes. Al costat de les ἑπωνυμῖαι divines, s'empraven els epítets següents —posats en circulació, segons Franz Cumont⁸, pels homes de ciència—: Φαίνων (Saturn), Φαέθων (Júpiter), Πυροειδής (o Πυροείς) (Mart), Φωσφόρος (o Ἑωσφόρος o Ἑσπερος) (Venus) i Στίλβων (Mercuri). Fora dels epítets de Venus (que són diversos en l'èpica perquè hom encara no ha identificat l'estrella matutina i la vespertina)⁹, els dels altres planetes no deuen remuntar gaire més enllà de l'època clàssica. La qual cosa no és estranya al fet que Arat (*Phaen.* 454 i s.) renunciï a anomenar-los. W. Gundel encara fila més prim: segons ell, aquests epítets no sorgeixen fins a la primera meitat del segle III aC¹⁰.

Un elenc de correspondències completes de tots cinc planetes amb els seus epítets, el tenim documentat potser per primer cop en l'*Ars Eudoxi* (col. V). Aquest text, conservat en un papirus, fou redactat entre el 193 i el 165 aC. El seu contingut, però, pot remuntar al temps d'Eudox¹¹. Els mateixos epítets reapareixen en un fragment poètic

6. Vegeu Georg LUCK, *Arcana Mundi. Magia y ciencias ocultas en el mundo griego y romano*, Madrid, 1995, p. 356-357.
7. Malgrat que l'associació del déu Ares amb el planeta vermell s'insinua ja a l'Himne homèric a Ares, en què el déu és invocat amb aquestes paraules: ἠνορέης σκηπτούχε, πυραυγέα κύκλον ἐλίσσων | αἰθέρος ἑπταπόροις ἐνὶ τείρεσιν ἔνθα σε πόλοι | ζαφλεγέες τριτάτης ὑπὲρ ἄντυγος αἰὲν ἔχουσι (VIII 6-8).
8. F. CUMONT, «Les noms des planètes et l'astrolâtrie chez les Grecs», *L'Antiquité Classique* IV 1, 1935, p. 18 i s. Aquestes noves denominacions serien fruit de l'afany de crear una terminologia fixa que superés la multiplicitat d'apel·lacions divines provocada per la creixent influència de les religions orientals en època hel·lenística. L'article de F. Cumont és un excel·lent repàs, amb abundant documentació, de la història de la terminologia referida als planetes, i del paper que hi tingueren les diferents doctrines filosòfiques i religioses.
9. Ἑωσφόρος Hom. *Il.* XXIII 226, i Hes. *Th.* 381; Ἑσπερος: Hom. *Il.* XXII 318. Vegeu F. BOLL dins W.H. ROSCHER, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* III. 2, col. 2522 (s.v. *Planeten*).
10. W. GUNDEL-H. GUNDEL, *RE* XX. 2, 1950, s. v. *Planeten*, col. 2030. A la mateixa conclusió arriba F. Cumont (art. cit., p. 24).
11. Malgrat que Eudox no n'és l'autor (*Die Fragmente des Eudoxos von Knidos*, ed. F. Lasserre, Berlin, 1966, p. 217), sembla clar, com diu Franz Boll, que és un escrit «in dem zu einem guten Teil die Doktrin des Eudoxos herrscht» (F. BOLL, *Sphaera*, Leipzig, 1903, p. 313). Vegeu també T. HEATH, *Aristarchus of Samos. The Ancient Copernicus*, Oxford, 1966 [1913], p. 112. D'altra banda, si con-

transmès per Teó d'Esmirna (p. 139 Hiller), i atribuït per aquest a Alexandre Etoli (IV-III aC). És comunament admès, però, que l'Alexandre citat per Teó cal identificar-lo —tal com fa Ps. Heràclit, *All.* XII, que també reproduïx dos versos d'aquest poema— no amb Alexandre Etoli sinó amb Alexandre d'Efes, contemporani de Ciceró¹².

Tant a la llista que ens aporta l'*Ars Eudoxi*, com a la resta de nòmnes de planetes que transmeten els autors antics¹³, és reservat per a Saturn el sobrenom de Φαίνων, i per a Júpiter el de Φαέθων. En tota la literatura científica, les correspondències que ofereixen els textos de la tradició catasterísmica són una absoluta excepció. Com és natural, les obres que són traducció llatina dels *Catasterismes*, o que d'alguna manera en depenen, comparteixen aquesta confusió¹⁴:

Scorialensis Σ III 3. Fol. 40 r. (lin. 46-49)= Schol. Arat. 451 p. 284, 11 (Martin)	Schol. Germ., p. 102, 10 (Breysig)	Higí, Astr. II 42 (Viré)
λέγει δὲ Θέων ἵνα πέντε μὲν πρῶτον Διὸς φαίνονται μέγαν. ὁ δὲ δεύτερος ἐκλήθη μὲν Φαέθων οὐ μέγας οὐτος. ὠνόμασεν ἀπὸ τοῦ ἡλίου. ὁ δὲ τρίτος κτλ.	Quinque deis adsignaverunt. de his primus Phaenon [...]. Iovis est stella Phaenon. Secundus Phaethon, qui cognominatus dicitur ab Solis filio Phaethonte [...] hanc stellam quidam Saturni dicunt. Tertium sidus &c.	Quarum una est Iovis, nomine Phaethon [...]. Secunda stella dicitur Solis, quam alii Saturni dixerunt. Hanc Eratosthenes a Solis filio Phaethonta appellatum dicit [...]. Tertia est stella &c.

L'expressió ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ Ἡλίου transmesa per l'epitomador dels *Catasterismes*, però, exigeix una explicació. Té, en efecte, una antiguitat reconeguda la denominació ἡλίου ἀστῆρ per a Saturn que sembla estar-hi vinculada. Parlant de l'estrella de Cronos, diu Simplicí (*In Cael.* 222 a, p. 495 Heiberg = Eudox F 124, p. 71, 18 Lasserre)¹⁵: Κρόνου... ὃν Ἡλίου ἀστέρα οἱ παλαιοὶ προσηγόρευον.

cedim autoritat al compendi d'Aeci (II 15, 4, Diels, p. 244), també Plató fóra el primer a testimoniar la nòmina d'epítets que designen els planetes. Segons F. Cumont (art. cit., p. 12, n. 2), cal restar valor a aquesta notícia doxogràfica.

12. H. LLOYD-JONES; P. PARSONS, *Supplementum Hellenisticum*. Berlin-Nova York, 1983, p. 10. També l'adscriu a Alexandre d'Efes (o a Alexandre Polihístor) T. HEATH, op. cit., p. 112. Cf., encara, *Collectanea Alexandrina*, ed. I.U. Powell, Oxford, 1970 [1925], p. 129.
13. Cf. també Geminus I 25. Tant Alexandre (d'Efes) com Geminus parlen no de cinc sinó de set planetes, perquè hi afegeixen el Sol i la Lluna.
14. La tradició manuscrita d'Higí, però, dóna, regularment, *Phaethon* o *Pho(e)ton* per a Júpiter; i alterna *Phaenon* i *Ph(a)et(h)on* per a Saturn. Han estat els editors moderns (Bunte i Le Boeuffe) els qui han corregit *Phaeton* en *Phaenon* (per a Júpiter), i han reservat *Phaethon* per a Saturn, basant-se en el text de l'*Epítom.* Una correcció que és bandejada per l'últim editor del text d'Higí (*Astronomica* II 42, ed. Ghislaine Viré, Stuttgart, 1992), i per Antonio RUIZ DE ELVIRA («Prometeo, Pandora y los orígenes del hombre», *Cuadernos de Filología Clásica* I, 1971, p. 106).
15. També per a Plató és Ἡλίου ἀστῆρ, si acceptem la lectura Ἡλίου per Κρόνου a *Epinomis* 987 c 4. Vegeu F. CUMONT, art. cit., p. 11, n. 6; cf. A.E. TAYLOR, *A Commentary on Plato's Timaeus*, Oxford, 1972 [1928], p. 194, n. 1).

Aquesta denominació és molt probablement de factura babilònica¹⁶: per als babilonis el planeta Saturn reemplaça el Sol en el cel nocturn. I de la mateixa manera que els déus corresponents a Cronos i Hèlios són identificats —i no tan sols la religió babilònica practica aquesta assimilació—¹⁷, també en grec s'acabarà estenent la designació ὁ τοῦ Κρόνου ἀστήρ (documentada ja per Aristòtil, *Met.* 1073 b 35)¹⁸. La generalització de ὁ τοῦ Κρόνου ἀστήρ per a Saturn, en detriment de ὁ του Ἥλιου ἀστήρ no deu ser estranya a la voluntat d'evitar la confusió amb el Sol, que és comptat, juntament amb la Lluna, com a planeta en les nòmines de planetes. És, versemblantment, a partir d'època alexandrina que el recompte de planetes puja de manera regular a set¹⁹.

Com hem dit més amunt, no hi ha, d'entrada, indicis de confusió en els epítets que es corresponen amb els planetes. Els textos científics, fora dels *Catasterismes*, són unànimes: Φαίων per a Saturn i Φαέθων per a Júpiter. El text de l'*Epítom*, doncs, sembla haver estat víctima d'un *quid pro quo*: per tal com Φαέθων, a més de designar Júpiter, és un dels noms que té el Sol²⁰, l'epitomador dóna a Saturn —que hem vist és ὁ του Ἥλιου ἀστήρ— el nom de Φαέθων. I rebla el clau amb l'expressió vacil·lant ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ Ἥλιου (τοῦ Ἥλιου ἑοῦ corr. Robert), que probablement era incomprendible als seus propis ulls. Ara bé: aquestes paraules, juntament amb l'epítet de Mart Πυροειδής, forma antiga per Πυρόεις que retrobem a l'*Ars Eudoxi*, ens retrotrauen a un ús lingüístic ben documentat que, malgrat no dir res, naturalment, a favor de l'autoria eratóstènica dels *Catasterismes*, es revelen com un indicatiu de l'antiguitat de la redacció original de l'obra²¹.

16. Vegeu Franz BOLL, *Sphaera*, Leipzig, 1903, p. 313. Cf. D. S. II 30, 3.

17. Ptolemeu (*Tetr.* II 3, 64) la testimonia entre els pobles centreasiàtics, els quals σέβουσι τε γὰρ τὸν μὲν τῆς Ἀφροδίτης Ἴσιν ὀνομάζοντες, τὸν δὲ τοῦ Κρόνου Μίθραν Ἥλιον. També a Egipte, Saturn és descrit com a Ra, és a dir, com a Hèlios (vegeu F. BOLL, op. cit., p. 313, nota 3).

18. A què respon l'adscripció de Cronos al planeta Saturn? No sembla que calgui prendre en consideració la insinuació de Pohlenz (*RE* XI. 2, 1922, s.v. *Kronos*, col. 2011), segons la qual el fet que el planeta Saturn s'amagui sovint i no sigui fàcil de copsar a ull nu, s'escau amb un déu, com Cronos, rebaixat a la soledat i a l'oblit. Potser aporta alguna explicació el fet que el més alt dels planetes, que és Saturn, sigui concebut com el més gran. Per als babilonis, diu Diodor de Sicília (II 30, 3), Saturn és ἐπιφανέστατος entre els planetes.

19. W. GUNDEL-H. GUNDEL, *RE* XX.2, 1950, s.v. *Planeten*, col. 2023-2024.

20. Vegeu G. KNAACK, a W.H. ROSCHER, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* III. 2, col. 2200 (s.v. *Phaëthon*). El participi φαέθων acaba per designar absolutament el Sol després que l'èpica l'hagi emprat com a epítet formulari del Sol: ἠέλιος φαέθων (Hom. *Il.* XI 735, *Od.* XI 16; *XIX* 441, Hes. *Th.* 760).

21. Deixem ara de banda la cantelluda qüestió sobre l'autoria eratóstènica de l'*Epítom*. Albert Rehm, que ha parlat amb tota autoritat sobre el tema, no refusa a Eratóstenes la paternitat dels *Catasterismes*. Pel que fa al nostre *Epítom* actual, però, ens les havem amb una reelaboració (*umgearbeitete Schrift*), força disminuïda, de l'obra original, en què l'ordre dels capítols ha estat trastocat per tal d'adaptar-lo a l'ordre de les constel·lacions que imposen els *Fenòmens* d'Arat. (Vegeu Albert REHM, «Zu Hipparch und Eratosthenes», *Hermes* XXXIV, 1899, p. 264-265). I no únicament la part mitogràfica ha estat víctima de l'esporga de l'epitomador: ja J. BÖHME («Ueber Eratosthenes Katasterismen», *Rheinisches Museum für Philologie* 42, 1887, p. 298-301) demostrà que, en algun moment de la història del text dels *Catasterismes*, cada capítol degué contenir també informacions precises sobre les posicions astronòmiques de les constel·lacions en el cel —només conservades les de l'Óssa Major, la Menor, i el Dragó, en els *Schol. Germ.* G— que l'epitomador ha suprimit.

L'exceptional irregularitat en les denominacions dels dos primers planetes que es desprèn del text, omissiu i llacunós, d'Eratòstenes ha estat corregida, doncs, en el fragment que ens transmet el nou manuscrit *Parisinus Graecus* 1310, el qual reproduïx les correspondències canòniques. No és tan sols la tradició representada per aquest còdex que adequa els epítets dels planetes: l'escoliasta del manuscrit *Vindobonensis* 341, s. xv (S), transmet (fol. 1 *in marg.*) la llista següent: Φαίνων λέγεται ὁ τοῦ Κρόνου· Φαέθων ὁ τοῦ Διὸς· Πυρόεις ὁ τοῦ Ἄρεως, οὐ μέγας τὸ χρῶμα. ὅμοιος δὲ τῷ ἐν τῷ Αἰετῷ· Ἐωσφόρος ὁ τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ἐσπερος· πάντων δὲ μέγιστος ἔστι τῶν ἄστρον· Στίλβων ὁ τοῦ Ἑρμοῦ· ἔστι δὲ λαμπρὸς καὶ μικρός²².

22. No he sabut trobar aquest escoli al monumental recull *Scholia in Aratum Vetera*, ed. Jean Martin, Stuttgart, 1974. Sí que el transcriu, en canvi, Olivieri en la seva edició (p. 51, app. crit.). Vegeu també «*Scholia et glossemata in Arati Phaenomena e codice Vindobonensi*» No. 127 (341), dins *Arati Solensis Phaenomena et Diosmea graece et latine ad codd. mss. et optimarum edd. fidem recensita*, curavit I. Th. BUHLE, vol. II, Leipzig, 1801, p. 401-402.